

УДК 069(1-4)+069.5:623.4+94(477)+7.034+739.7+7.034."15"Б. Ханенко, Р. Річардс, Національний музей історії України, Саксонія

Попельницька Олена Олексіївна

кандидат історичних наук,
завідувач відділу науково-видавничої діяльності,
Національний музей історії України
(Київ, Україна)
elenac503@gmail.com

Popelnytska Olena

Candidate of Historical Sciences (PhD),
Head of the department of scientific publishing,
National Museum of Ukrainian History
(Kyiv, Ukraine)

НІМЕЦЬКИЙ МУШКЕТ XVI СТ. ІЗ ЗІБРАННЯ БОГДАНА ІВАНОВИЧА ХАНЕНКА В КОЛЕКЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

GERMAN MUSKET OF THE 16TH CENTURY FROM THE COLLECTION OF BOGDAN IVANOVICH KHANENKO IN THE COLLECTION OF THE NATIONAL MUSEUM OF UKRAINIAN HISTORY

Анотація

Стаття присвячена атрибуції ручної вогнепальної зброї – парадного мушкета XVI ст., в декорі та конструкції якого присутні ознаки, що вказують на походження мушкета зі зброярських майстерень Дрездена (Саксонія): т. зв. німецька прикладна виїмка та “дрезденська луска”, зображення солдата-ландскнехта. Цей взірець озброєння та витвір декоративно-ужиткового мистецтва надійшов до зібрання НМІУ з колекції Б. І. Ханенка, який, своєю чергою, придбав цей раритет у 1890 р. на римському аукціоні зібрання Р. Річардса.

Ключові слова: Національний музей історії України, Богдан Ханенко, зброезнавство, Рауль Річардс, XVI століття, Дрезден, Саксонія.

Summary

The article is devoted to the attribution of a muzzle-loaded smoothbore long gun – ceremonial musket of the 16th century, in the decoration and construction of which there are signs indicating its origin from the armored workshops of Dresden (Saxony): the ‘German application slot’ and ‘Dresden scales’, the image of a soldier-ladsknecht. This model of weaponry and work of decorative arts came to the collection of the museum from the collection of B. I. Khanenko, who acquired this rarity in 1890 at the auction of the collection of R. Richards in Roma.

Keywords: National Museum of Ukrainian History, Bogdan Khannenکو, muzzle-loaded smoothbore long gun, Raul Richards, 16th century, Dresden, Saxony.

У Національному музеї історії України (далі – НМІУ) зберігається взірець старовинної ручної вогнепальної зброї – мушкет (3–91) другої пол. XVI ст. роботи німецьких (можливо, саксонських) зброярів, що походить із зібрання відомого колекціонера Богдана Івановича Ханенка (1849–1917) (Рис. 1). У 1919 р. на основі колекції Б. І. Ханенка було створено Другий державний музей, згодом перейменований на Музей мистецтв Всеукраїнської академії наук імені Богдана та Варвари Ханенків, а в 1934 р. – на Музей західноєвропейського і східного мистецтва (нині – Національний музей мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенко, далі – НММХ).

У 1937 р. майже 140 предметів озброєння і кілька комплектів військових обладунків із колекції Б. І. Ханенка, згідно з актом передачі від 19.02.1937 р. (далі – Акт 1937 р.), надійшли з Музею західноєвропейського і східного мистецтва до Центрального державного історичного музею (далі – ЦІМ), колекції якого пізніше стали частиною фондового зібрання НМІУ. До 1941 р. предмети озброєння з колишнього зібрання Б. І. Ханенка експонувалися у відділі зброї ЦІМ на території колишньої Києво-Печерської лаври. Під час Другої світової війни вони були евакуйовані до Уфи та в 1944 р. повернені в Київ. Зникнення облікової документації протягом згаданих переміщень стало причиною депаспортизації цих речей: інформація про їхнє походження з колекції

Б. І. Ханенка була втрачена.

У Науковому архіві НММХ зберігаються документи, зокрема "Каталог зібрання зброї Б. І. Ханенка¹" (далі – Каталог Ханенка), які дозволяють ідентифікувати деякі предмети озброєння із зібрання Б. І. Ханенка у фондовій групі НМІУ "Зброя та військово-спорядження".

Атрибувати зброю також допомагають зазначені на деяких предметах фондового зібрання НМІУ старі інвентарні номери, ідентичні з обліковими позначеннями Акту 1937 р.². Це дозволяє визначити означені речі як такі, що походять із зібрання Музею мистецтв Всеукраїнської академії наук ім. Богдана та Варвари Ханенків.

Питанню ідентифікації та атрибуції предметів озброєння та військового спорядження із зібрання Б. І. Ханенка ми приділили увагу у своїх попередніх публікаціях³. Слід зауважити, що німецький мушкет XVI ст., про який йде мова, попри свою неабияку художню та історичну вартість, досі не був уведений до наукового обігу. З огляду на це, ми вважаємо за потрібне уточнити атрибуцію згаданого музейного раритету, зазначену в Каталозі Ханенка та Каталозі римського аукціону 1890 р.⁴, використовуючи аналогії – взірці ручної вогнепальної зброї, що зберігаються в зарубіжних музеях.

Опис вищеозначеного мушкета в Каталозі Ханенка⁵ такий: "Немецкий мушкет (пищаль) с колесцами первой половины XVII в. Ореховое дерево, инкрустация слоновой костью с изображением солдата с барабаном. В прикладе устроен ящик для патронов. На стволе – золоченое клеймо с изображением всадника. Из собрания гр. Ришар, № 1191⁶".

Каталоги римських та паризького аукціонів 1886⁷, 1887⁸ та 1890⁹ рр. вказують ім'я попереднього власника мушкета, якого Б. І. Ханенко згадує як "графа Рішара". Це – римський антиквар Рауль Річардс (Raoul Richards).

На римському аукціоні зібрання Р. Річардса 1890 р., зокрема, були продані лицарські обладунки та шоломом XVI ст., які нині є власністю Метрополітен-музею в Нью-Йорку¹⁰.

У передмові до каталогу аукціону 1890 р. зазначено, що Б. І. Ханенко належав до 12 найочікуваніших гостей згаданого антикварного салону, яким попередньо було надіслано цей каталог. Крім означеного мушкету (його опис: "Mousquet allemande a rouet. Canon de damas taille eu carre et portant une marque poincomee rt doree. Platine a rourt exterieur. Monture en bois de noyer, entierement decoree de tauchie en ivoire grave. Sur la crosse est represente un soldat frappant sur un tambourin. Beau travail de la preniere moitie die dix-septieme siecle" вміщено на с. 141 каталогу (Рис. 2а-б, 3)), на римському аукціоні 1890 р. Б. І. Ханенко придбав 2 комплекти лицарських обладунків та арбалет (аукціонні лоти №№ 935, 1191 та 1392, фотографії каталогу XIV, XXII та XXIX).

Придбані Б. І. Ханенком 1890 р. в Римі 4 предмети військового спорядження та озброєння, що походять із зібрання римського антиквара Р. Річардса, нині знаходяться у складі фондового зібрання НМІУ.

1 Дело № 3. Инвентарная опись коллекции оружия, составленная основателем собрания Б. И. Ханенко. На 18 лл. [До 1917 г.] // Науковий архів НММХ (далі – НА НММХ). – Оп. 1. – Спр. 13.

2 [Акт передачі експонатів з Музею західного мистецтва до ЦІМ. 19.02.1937 р.] // НА НММХ. – Оп. 1. – Спр. 44 – Арк. 295.

3 Див. Попельницька О. Зброя та предмети озброєння із зібрань італійських антикварів XIX ст. Р. Річардса та А. Альберічі у колекції Національного музею історії України // Науковий вісник Національного музею історії України: 36. наук. праць. – Випуск 2 / Відп. ред. Б. К. Патриляк. – К., 2017. – С. 112–127.

4 Richards R. Catalogue de la riche collection d'armes antiques, du Moyen Age, de la Renaissance et des temps modernes et des rares objets d'art appartenant à M. le Chev. Raoul Richard. – Rome, 1890. – 251 p.

5 Цей же мушкет за № 420 було зазначено в Акті 1937 р.

6 Дело № 3. Инвентарная опись коллекции оружия, составленная основателем собрания Б. И. Ханенко... – Арк. 12 зв.

7 Angelucci A. Le Armi del cav. Raoul Richards alla Mostra dei metalli artistici in Roma nel MDCCCLXXXVI descritte // Catalogo delle centinaia di armi antiche e oggetti rari appartenute a Raul Richards in mostra a Roma nel 1886. – Roma, 1886. – 129 p.: ill.

8 Richards R. Catalogue des objets d'art et de haute curiosit du Moyen-Age et de la Renaissance. Sculptures en ivoire, en bois, en marbre, en pierre et en terre cuite. Fers, étains, bronzes, cuivres, orfèvrerie. Émaux de Limoges et autres. Verrerie, faïences, porcelaines, instruments de musique. Tableaux. Quatre oeuvres remarquables de F. Snyders. Coifrets, tabernacles, cadres, beaux coifres de manage. Meubles des XVIIe et XVIIIe siècles. Bois scuiptés et dorés. Belles tapisseries. Étofiles, costumes, velours, broderies, soeries. Composant l'important collection de M. Raoul Richards. – Paris, 1887. – 69 p.

9 Richards R. Catalogue de la riche collection d'armes antiques... – Rome, 1890. – 251 p.

10 Helmut N., Pyhrr S., Tarassuk L. The Art of Chivalry: European Arms and Armor from The Metropolitan Museum of Art. New-York: The Metropolitan Museum of Art, 1982. – № 10; Pyhrr S. European Helmets, 1450–1650: Treasures from the Reserve Collection. New-York: The Metropolitan Museum of Art, 2000. – № 23.

Означений мушкет¹¹ довжиною 115 см виготовлений зі сталі, латуні, рогу та дерева в техніках кування, литва, різьблення та інкрустації.

Зроблена із твердої деревини¹² довга цівка ложі сягає дульного зрізу ствола. Дещо опущений донизу приклад мушкета декорований овальними гранями; роговий затильник хвостовика рівний. Із правого боку у прикладі вирізана т. зв. німецька прикладна виїмка – заглиблення для зберігання запасних кремінних пластин, викрутки, пробійника та інших аксесуарів догляду за зброєю. Означену виїмку прикриває висувна дерев'яна кришка, декорована кістяною пластиною із гравійованим гротескним зображенням левіафана¹³ (Рис. 4).

Ложа і приклад рясно інкрустовані гравійованими кістяними пластинами, зображення яких виконані у стилі гротеск¹⁴: орнаментальні мотиви із завитками-волютами, чотирипелюсткові розети, кетяги фруктів та плодів, фантастичні дельфіни та тварини (вепр, лев'яча маска, крилатий собака), левіафан (можливо, дракон¹⁵), поєднані з акантовим листям та волютами людські профілі та маскарони¹⁶, орнаментальна “дрезденська луска” (Рис. 9–13). Помітні сліди реставрації (доповнення втрат) окремих кістяних пластин.

11 Мушкет (із фр. *mousquet*, нім. *muskete*) – вид старовинної вогнепальної ручної зброї, яка протягом XVI ст. витіснила з військового ужитку короткоствольні аркебузи, оскільки випущені із довгоствольних мушкетів важкі великокаліберні кулі із 200 м пробивали металеві кіраси, які масово застосовувалися для захисту піхотинців. Винайдення зернистого пороху значно полегшило заряджання довгоствольної ручної вогнепальної зброї, а удосконалені ковальські технології дозволяли виготовляти довгі й порівняно легкі гранчасті стволи, зокрема з дамаскованої (перекрученої) сталі (див.: Мушкет [Ел. ресурс]. – Режим доступу: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Мушкет> (дата обращения: 29.10.2017). – Название с экрана).

12 У Каталозі Ханенка матеріалом виготовлення ложі вказане горіхове дерево. Для виготовлення лож вогнепальної зброї використовували також грушеве, яблуневе, вишневе, горіхове дерево, а також деревину клена, ясеня, граба, абрикос, сливи, черешні, шовковиці, інжиру, платана тощо.

13 Зображення левіафана (риби з головою дракона) використовувалося в декорі європейської вогнепальної зброї. Зокрема, його гравійовано на лезі сокири-пістолета сер. XVII ст. (Рис. 5) (див.: Боевой топор – колесцовый пистолет / [Ел. ресурс]. – Режим доступу: <http://historypistols.ru/blog/atipichnoe-i-zamaskirovannoe-oruzhie/boevoj-topor-kolescovyj-pistolet/> (дата обращения 29.10.2017). – Название с экрана). Зображення 3 левіафанів прикрашає курок саксонського мушкета кін. XVI ст., який зберігається в Державному історичному музеї в Москві (Рис. 6); ще одного левіафана гравійовано на кришці прикладної виїмки означеного мушкета (Рис. 7) (див.: Мушкет колесцовый личной гвардии Христиана I Саксонского / [Ел. ресурс]. – Режим доступу: <https://izi.travel/nl/0652-mushket/ru> (дата обращения: 29.10.2017). – Название с экрана). Схоже зображення морського чудовиська прикрашає і кришку прикладної виїмки виготовленого в 1589 р. мушкета, що зберігається у Дрездені (Рис. 8) (див.: A historic German (Saxon) wheel-lock carbine, Dresden, dated 1589. Item Ref: 1909 Price on application / [El. resourc]. – Access mode: <https://www.peterfiner.com/current-stock/item/1909/> (last access: 29.10.2017). – Title from the screen).

14 Гротеск (фр. *grotesque*, італ. *grottesco* – “той, що походить із гроту, підземелля”) – художній прийом декорування виробів декоративно-ужиткового мистецтва (ювелірна справа, різьблення по дереву та каменю, виготовлення меблів тощо); передбачає поєднання реальних та фантастичних образів та орнаментальних мотивів. Термін “гротеск” виник після виявлення в Римі в 1480 р. мозаїчних та фрескових зображень т. зв. “Золотої будинку” (*Domus Aurea*) I ст., засипані ґрунтом приміщення якого на той час перебували нижче денної поверхні і виявилися справжніми підземеллями (“гrotами”). Елементи цих античних зображень стали для художників доби Відродження прикладом для наслідування, зокрема, для Рафаеля, який у 1517–1519 рр. розписав гротескними зображеннями лоджії Ватиканського палацу (*Loggia di Raffaello*). Поширенню гротескного стилю сприяли альбоми гравюр, зокрема “Книга гротесків” Ж.-А. Дюсерсо (“*Livre des grotesques*”, 1566). Маньєристичний гротеск був популярним у орнаментальній гравюрі Італії, Німеччини, Франції та Нідерландів другої пол. XVI – поч. XVII ст. доби маньєризму (іт. *manierismo*, від *maniera* – “манера”, “художній почерк”) – мистецької течії, в якій досконалість форми та віртуозність виготовлення домінують над змістом твору.

15 Дослідник К. Расселл відзначає, що зображення дракона на дерев'яних ложах та металевих пластинах замків рушниць (що доповнюються гротескними масками, листям та квітами) в XVII ст. використовували зброярі італійського м. Брешія (*Brescia*). Пізніше цю традицію запозичили німецькі, голландські, французькі та англійські майстри. Чудовисько-“дельфінів” також зображували на чавунних мортирах XVII ст. (див. *Расселл К. Ружья, мушкеты и пистолеты Нового Света. Огнестрельное оружие XVII–XIX веков.* – М.: Центрполиграф, 2010. – С. 98–101 / [Ел. ресурс]: *MirKnig.Su*: библиотека. – Режим доступу: http://mirknig.su/knigi/military_history/76511-ruzhya-mushkety-i-pistolety-novogo-sveta-ognestrelnoe-oruzhie-xvii-xix-vekov.html (дата обращения: 29.10.2017). – Название с экрана). Ми припускаємо, що зображення вогнедишних міфічних драконів на середньовічній європейській вогнепальній зброї пов'язане з асоціаціями, які виникали в тих, хто спостерігав спалах, гуркіт та димову хмаринку, що супроводжували рушничний постріл. До речі, на стволі японської фітільної аркебузи XVII ст., що походить із зібрання Б. І. Ханенка і зберігається в НМІУ, зображені небесні дракони, що літають між хмарами: дракон як символ пострілу з вогнепальної зброї є характерним і для азійського мистецтва.

16 Маскарон (фр. *mascaon*, італ. *mascherone*) – декоративний елемент у вигляді голови людини чи тварини в анфас.

У XVI ст. гротеск був популярним стилем у європейських зброярів, які значну увагу приділяли декоруванню дерев'яних частин зброї. Темний колір деревини (природний або тонований) дозволяв застосувати техніку інкрустації кісткою, що створювало виразний кольоровий контраст. Центрами виготовлення декорованої зброї в Німеччині були Мюнхен, Аугсбург, Нюрнберг та Дрезден¹⁷.

У щоку прикладу мушкета з НМІУ інкрустована кістяна пластина з гравіюваним зображенням бородатого військового барабанщика з мечем на поясі, вбраного у традиційний одяг XVI ст.: шапку з хутряною облямівкою, кірасу, штани з численними розрізами, панчохи, черевики з широкими носами (Рис. 14).

Означене зображення барабанщика подібне до постатей солдатів-ландскнехтів¹⁸ на гравюрах¹⁹ німецьких художників XVI ст. Д. Хопфера²⁰, Е. Шьона, З. Бехама²¹, Г. Бургкмайра²², Й. Бреу²³, К. Амбергера²⁴ ландскнехти вирізняються своїм характерним одягом з великою кількістю декоративних розрізів²⁵ (Рис. 15, 16).

Продовжуючи опис мушкета з НМІУ, слід відзначити наявність у нижній частині його цівки закріплених кістяних втулок для утримання дерев'яного шомпола з кістяним прибійником. Змонтована в нижній частині приклада сталева скоба оснащена підпорами для кожного пальця.

Зовні, із правого боку ствола, розташований притискний колісцевий замок закритого типу (нім. Radschloß) із курком-серпентином зі спусковим гачком та губами для утримання кременю (або піриту). Під курком розташована порохова полиця, нижче якої в захисному кожусі змонтована пружина, що заводиться під час зведення спускового гачка²⁶ (Рис. 17).

Ствол мушкета (восьмигранний у казенній частині і круглий у дульній) виготовлений із дамаскованої (перекрученої) сталі з характерним малюнком на поверхні металу (Рис. 18). На верхній площині ствола карбоване кругле позолочене клеймо із зображенням 3 людських постатей і літерами "ICV" (Рис. 19).

Декору та конструкції мушкета з НМІУ притаманні ознаки, що вказують на його походження: німецька прикладна виїмка, "дрезденська луска", маньєристичний гротеск, зображення ландскнехта. На жаль, через брак необхідної довідкової літератури ми не змогли ідентифікувати клеймо на стволі, яке, ймовірно, належить певному німецькому ковалю.

Суцільна інкрустація дерев'яних деталей кістяними пластинами із зображеннями тварин і гротескних фігур (тоді як ствол та замок позбавлені декору) є прикметною ознакою виготовленої у другій пол. XVI ст. саксонської ручної вогнепальної зброї. Така тенденція в саксонському зброярстві зберігалася до поч. XVII ст., коли акцент у декорі високоякісної вогнепальної зброї змістився на металеві частини, а кістяної інкрустації поменшало²⁷.

Припущення, що парадний мушкет із зібрання Б. І. Ханенка – військова, а не мисливська зброя²⁸,

17 Косоурова Т. "Живопись вольная и потешная..." // Волшебный мир гротеска. Гротеск в прикладном искусстве Западной Европы XVI–XVII веков из собрания Эрмитажа: Каталог выставки. – СПб., 2000. – 152 с.

18 Засновані імператором Максиміліаном у 1487 р. загони важкої піхоти, що існували до 1556 р.; назву "Landsknecht" (з нім. "слуга країни") вперше використав П. ван Хагенбах, літописець Карла Сміливого Бургундського. Ландскнехти славилися ефективною військовою тактикою. Їх озброєння складалося з піки (яка використовувалася у боротьбі з кіннотою), меча (короткого "Landsknechtsschwert" або "Katzbalger" чи дворучного "Zweihänder"), лука (пізніше аркебузи та мушкета), алебарди, сокири. Відповідно до виду зброї ландскнехти поділялися на пікінерів, алебардистів, аркебузирів (мушкетерів), артилеристів, мечників, прапороносців, а також флейтистів та барабанщиків.

19 Одне з найбільших зібрань німецьких гравюр XVI ст. із зображеннями ландскнехтів знаходиться у Британському музеї; серед них – 25ксилографій, створених у 1525–1530 рр. німецькими художниками та надрукованих у Відні в 1580–1585 р.

20 Хопфер-старший, Даніель (Hopfer, Daniel; 1470–1536) – німецький гравер, художник, зброяр; майстер офорта таксилографії; автор портретів, міфологічних та фольклорних сцен, постатей ландскнехтів, релігій. сюжетів.

21 Бехам, Ганс Зебальд (Beham, Sebald Hans 1500–1550) – німецький художник, графік, гравер, учень А. Дюрера; належить до "малих майстрів" (нім. "Kleinmeister"), які створювали гравюри невеликого формату, зокрема зі сценами з життя селян і ландскнехтів.

22 Бургкмайр, Ганс (Burgkmair, Hans 1473–1531) – німецький художник і гравер.

23 Бреу, Йорг (Breu, Jörg 1475/1480–1536) – німецький художник і гравер.

24 Амбергер, Кристоф (Amberger, Christoph 1505–1561) – німецький художник і гравер.

25 Шоссы ландскнехтов / [Электронный ресурс]: Хозяйка. – Режим доступа: premudrosti.in/index.php/history-of-knitting/landsknecht/ (дата обращения 29.10.2017). – Название с экрана.

26 Замки, які заводилися без спеціального ключа, набули поширення з 1570-х рр.

27 Родионов Е. Немецкое охотничье оружие XVI–XVIII вв. в собрании Гатчинского дворца-музея / [Эл. ресурс]. – Режим доступа: gatchinaralace.ru/gatchina/pervu/oryjue.php (дата обращения: 29.10.2017). – Название с экрана.

28 Наприклад, належала мушкетеру – гвардійцю придворної варті.

підтверджується відсутністю в його декорі звичних для мисливської зброї міфологічних та мисливських сцен та присутністю зображення військового барабанщика.

Схожі зображення (солдат із щитом та мечем і військовий барабанщик) вміщені на сокирі-пістолеті (сер. XVII ст.²⁹), яка, безперечно, є військовою парадною зброєю (Рис. 20).

На користь саксонського (можливо, дрезденського) походження мушкета із зібрання Б. І. Ханенка свідчать його аналогії з європейських музеїв.

Так, у Державному історичному музеї в Москві (далі – ДІМ) зберігається мушкет, елементи декору якого схожі на ті, що присутні в декорі мушкета з НМІУ. Мушкет з ДІМ походить з партії зброї (бл. 100 од.), у 1589 чи 1590 р. виготовленої майстром Головного Арсеналу у Дрездені³⁰ Якобом Зольмітцем для особистої гвардії Християна I – курфюрста Саксонії у складі Священної Римської імперії германської нації (Рис. 21).

До ДІМ означений мушкет надійшов у 1912 р. від колекціонера О. А. Катуар де Бюнкера, який придбав його на паризькому аукціоні в готелі Друо. На стволі цього мушкета зазначена дата “1688”, яка, на думку зберігача ДІМ А. Герасимової, вказує на час лагодження означеної зброї: заміни ствола та замка, монтування утримувача для плечового ременя³¹.

6 мушкетів із цієї партії є власністю музею “Дрезденська збройова палата”, ФРН, Дрезден (нім. Rüstkammer of the Staatliche Kunstsammlungen Dresden) (Рис. 22)³².

Дерев’яні деталі мушкетів з ДІМ та Дрездена інкрустовані кістяними гравіюваними пластинами із гротескними зображеннями: волюти, лев’ячі та людські маски, постаті левіафанів (композиційно подібні до зображення вепра на мушкеті з НМІУ) (Рис. 23). Прототипами фігур левіафанів, ймовірно, є зображення морських чудовиськ із середньовічних бестіаріїв та географічних карт (Рис. 24).

Дерев’яні приклади мушкетів із ДІМ та НМІУ мають конфігурацію, характерну для саксонських мушкетів другої пол. – кін. XVI ст. Ложі обох мушкетів декоровані у традиційній для германського регіону Священної Римської імперії техніці “килимової” інкрустації тонованими кістяними пластинами у стилі інтернаціонального маньєризму (маньєристичного гротеску) з використанням пізньоренесансних орнаментальних елементів (розети, кетяги фруктів, маскарони)³³.

Отже, зовнішні ознаки мушкета із зібрання Б. І. Ханенка (форма, манера декорування, елементи зображення) та виявлені аналогії свідчать, що цей музейний предмет, ймовірно, виготовлений у Німеччині (можливо, в Саксонії³⁴) у другій пол. – кін. XVI ст. Нині цей раритет зібрання НМІУ, що становить непересічну художню та історичну цінність, експонується в залі історії України XVII ст.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. A historic German (Saxon) wheel-lock carabine, Dresden, dated 1589 / Item Ref: 1909 Price on application / [Electronic resource]: Peter Finer. – Access mode: <https://www.peterfiner.com/current-stock/item/1909/> (last access: 29.10.2017). – Title from the screen.

2. *Angelucci A.* Le Armi del cav. Raoul Richards alla Mostra dei metalli artistici in Roma nel MDCCCLXXXVI descritte // *Catalogo delle centinaia di armi antiche e oggetti rari appartenute a Raul Richards in mostra a Roma nel 1886.* – Roma, 1886. – 129 p.: ill.

3. *Pyhrr S.* European Helmets, 1450–1650: Treasures from the Reserve Collection. New-York: The Metropolitan Museum of Art, 2000. – 48 p.: ill.

4. *Helmut N., Pyhrr S., Tarassuk L.* The Art of Chivalry: European Arms and Armor from The Metropolitan Museum

29 Боевой топор – колесцовый пистолет / [Эл. ресурс]. – Режим доступа: <http://historypistols.ru/blog/atipichnoe-i-zamaskirovannoe-oruzhie/boevoy-topor-kolescovyj-pistolet/> (дата обращения: 29.10.2017). – Название с экрана.

30 Будівля арсеналу (цейхгауз) споруджена у Дрездені в 1559–1563 рр.; нині там знаходиться музей Альбертиніум.

31 *Герасимова А.* Памятники раннего огнестрельного оружия в собрании А. А. Катуар де Бюнкера. К проблеме атрибуции // Мат-лы I научно-практической конференции “Атрибуция, сохранность и реставрация музейных памятников”. Москва, ГИМ. 13–16 октября 2009 года. – С. 73–81.

32 A historic German (Saxon) wheel-lock carabine, Dresden, dated 1589. Item Ref: 1909 Price on application / [Electronic resource]: Peter Finer. – Access mode: <https://www.peterfiner.com/current-stock/item/1909/> (last access: 29.10.2017). – Title from the screen.

33 Мушкет колесцовый личной гвардии Христиана I Саксонского / [Электронный ресурс]: izi.TRAVEL. The storytelling platform. – Режим доступа: <https://izi.travel/it/0652-mushket/ru> (дата обращения: 29.10.2017). – Название с экрана.

34 Курфюршество Саксонія (Kurfürstentum Sachsen, 1356–1806) – частина Священної Римської імперії, столицею якої в XVI ст. був Дрезден.

of Art. New-York: The Metropolitan Museum of Art, 1982. – 179 p.

5. *Richards R.* Catalogue des objets d'art et de haute curiosité du Moyen-Age et de la Renaissance. Sculptures en ivoire, en bois, en marbre, en pierre et en terre cuite. Fers, étains, bronzes, cuivres, orfèvrerie. Émaux de Limoges et autres. Verrerie, faïences, porcelaines, instruments de musique. Tableaux. Quatre oeuvres remarquables de F. Snyders. Coifrets, tabernacles, cadres, beaux coifrets de manège. Meubles des XVIIe et XVIIIe siècles. Bois sculptés et dorés. Belles tapisseries. Étoffes, costumes, velours, broderies, soieries. Composant l'importante collection de M. Raoul Richards. – Paris, 1887. – 69 p.: ill.

6. *Richards R.* Catalogue de la riche collection d'armes antiques, du Moyen Age, de la Renaissance et des temps modernes et des rares objets d'art appartenant à M. le Chev. Raoul Richard. – Rome 1890. – 251 p.: ill. / [Electronic resource]: Archive.org. – Access mode: archive.org/stream/RicheCollection/D%27armes_Antiques_reduced#page/n7/mode/2up (last access: 29.10.2017). – Title from the screen.

7. [Акт передачі експонатів з Музею західного мистецтва до ЦІМ. 19.02.1937 р.] // НА НММХ. – Оп. 1. – Спр. 44 – Арк. 295.

8. Боевой топор – колесцовый пистолет / [Электронный ресурс]: History Pistols. История пистолетов и револьверов. – Режим доступа: <http://historypistols.ru/blog/atipichnoe-i-zamaskirovannoe-oruzhie/boevoj-topor-kolescovyj-pistolet/> (дата обращения: 29.10.2017). – Название с экрана.

9. *Герасимова А.* Памятники раннего огнестрельного оружия в собрании А. А. Катуар де Бионкура. К проблеме атрибуции // Мат-лы I научно-практической конференции "Атрибуция, сохранность и реставрация музейных памятников". Москва, ГИМ. 13–16 октября 2009 года. – С. 73–81.

10. Дело № 3. Инвентарная опись коллекции оружия, составленная основателем собрания Б. И. Ханенко. На 18 лл. [До 1917 г.] // НА НММХ. – Оп. 1. – Спр. 13.

11. *Косоурова Т.* "Живопись вольная и потешная..." // Волшебный мир гротеска. Гротеск в прикладном искусстве Западной Европы XVI–XVII веков из собрания Эрмитажа: Каталог выставки. – Санкт-Петербург: ГЭ, 2000. – 152 с., ил.

12. Мушкет / [Электронный ресурс]: Википедия. Свободная энциклопедия. – Режим доступа: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Мушкет> (дата обращения: 29.10.2017). – Название с экрана.

13. Мушкет колесцовый личной гвардии Христиана I Саксонского / [Электронный ресурс]: izi.TRAVEL. The storytelling platform. – Режим доступа: <https://izi.travel/it/0652-mushket/ru> (дата обращения: 29.10.2017). – Название с экрана.

14. *Расселл К.* Ружья, мушкеты и пистолеты Нового Света. Огнестрельное оружие XVII–XIX веков. – Москва: Центрполиграф, 2010. – 352 с., ил.

15. *Родионов Е.* Немецкое охотничье оружие XVI–XVIII вв. в собрании Гатчинского дворца-музея / [Электронный ресурс]: Гатчина. Государственный музей-заповедник. – Режим доступа: gatchinapalace.ru/gatchina/pervu/oruzhie.php (дата обращения: 29.10.2017). – Название с экрана.

16. Шоссы ландскнехтов / [Электронный ресурс]: Хозяйка. – Режим доступа: premudrosti.in/index.php/history-of-knitting/landsknecht/ (дата обращения: 29.10.2017). – Название с экрана.

REFERENCES

1. A historic German (Saxon) wheel-lock carbine, Dresden, dated 1589 / Item Ref: 1909 Price on application / [Electronic resource]: Peter Finer. – Access mode: <https://www.peterfiner.com/current-stock/item/1909/> (last access: 29.10.2017). – Title from the screen.

2. *Angelucci A.* Le Armi del cav. Raoul Richards alla Mostra dei metalli artistici in Roma nel MDCCCLXXXVI descritte // Catalogo delle centinaia di armi antiche e oggetti rari appartenute a Raul Richards in mostra a Roma nel 1886. Roma, 1886. 129 p.

3. *Pyhrr S. W.* European Helmets, 1450–1650: Treasures from the Reserve Collection. New-York: The Metropolitan Museum of Art, 2000. 48 p.

4. *Helmut N., Pyhrr S., Tarassuk L.* The Art of Chivalry: European Arms and Armor from The Metropolitan Museum of Art. New-York, The Metropolitan Museum of Art, 1982. 179 p.

5. *Richards R.* Catalogue des objets d'art et de haute curiosité du Moyen-Age et de la Renaissance. Sculptures en ivoire, en bois, en marbre, en pierre et en terre cuite. Fers, étains, bronzes, cuivres, orfèvrerie. Émaux de Limoges et autres. Verrerie, faïences, porcelaines, instruments de musique. Tableaux. Quatre oeuvres remarquables de F. Snyders. Coifrets, tabernacles, cadres, beaux coifrets de manège. Meubles des XVIIe et XVIIIe siècles. Bois sculptés et dorés. Belles tapisseries. Étoffes, costumes, velours, broderies, soieries. Composant l'importante collection de

M. Raoul Richards. Paris, 1887. 69 p.

6. *Richards, Raoul*. Catalogue de la riche collection d'armes antiques, du Moyen Age, de la Renaissance et des temps modernes et des rares objets d'art appartenant à M. le Chev. Raoul Richard. Rome 1890. 251 p. / [Electronic resourc]. – Access mode: archive.org/stream/RicheCollection/D%27armes_Antiques_reduced#page/n7/mode/2up (last access: 29.10.2017). – Title from the screen.

7. [Akt peredachi eksponativ z Muzeiu zakhidnoho mystetstva do TsIM. 19.02.1937 r.] // Natsionalnyi muzei mystetstv imeni Bohdana ta Varvary Khanenko. Opys 1. Sprava 44. Arkush 295 [in Ukrainian]

8. Boevoy topor – kolestsovyiy pistolet // History Pistols. Istoriya pistoletov i revolverov [Elektronnyiy resourc]. – Rezhim dostupa: <http://historypistols.ru/blog/atipichnoe-i-zamaskirovannoe-oruzhie/boevoy-topor-kolescovyj-pistolet/> – Data obrascheniya: 29.10.2017. – Nazvanie s ekrana [in Russian]

9. *Gerasimova A. A.* Pamyatniki rannego ognestrelnogo oruzhiya v sobranii A. A. Katuar de Bionkura. K probleme atributsii // Materialy I nauchno-prakticheskoy konferentsii "Atributsiya, sohrannost i restavratsiya muzeynykh pamyatnikov". Moskva, GIM. 13–16 oktyabrya 2009 goda. S. 73–81 [in Russian]

10. Delo # 3. Inventarnaya opis kolleksii oruzhiya, sostavlennaya osnovatelem sobraniya B. I. Hanenko. Na 18 listah [Do 1917 goda] // Nauchnyiy arhiv Natsionalnogo muzeya iskusstv imeni Bogdana i Varvary Hanenko. Opis 1. Delo 13 [in Russian]

11. *Kosourova T.* "Zhivopis volnaya i poteshnaya..." // Volshebnyiy mir groteska. Grotesk v prikladnom iskusstve Zapadnoy Evropy XVI–XVII vekov iz sobraniya Ermitazha. Katalog vyistavki. Sankt-Peterburg: Gosudarstvennyiy Ermitazh, 2000. – 152 s. [in Russian]

12. Mushket [Elektronnyiy resourc]. – Rezhim dostupa: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Mushket> – Data obrascheniya: 29.10.2017. – Nazvanie s ekrana [in Russian]

13. Mushket kolestsovyiy lichnoy gvardii Hristiana I Saksonskogo / [Elektronnyiy resourc]. izi.TRAVEL. The storytelling platform / Gosudarstvennyiy istoricheskii muzey. Rezhim dostupa: <https://izi.travel/it/0652-mushket/ru> – Data obrascheniya: 29.10.2017. – Nazvanie s ekrana.

14. *Rassell K.* Ruzhya, mushkety i pistolety Novogo Sveta. Ognestrelnoe oruzhie XVII–XIX vekov. Moskva: Tsentrpoligraf, 2010. 352 s. [in Russian]

15. *Rodionov E. A.* Nemetskoe ohotniche oruzhie XVI–XVIII vv. v sobranii Gatchinskogo dvortsa-muzeya // "Gatchina". Gosudarstvennyiy muzey-zapovdnik [Elektronnyiy resourc]. – Rezhim dostupa: gatchinapalace.ru/gatchina/pervu/oryjue.php – Data obrascheniya: 29.10.2017. – Nazvanie s ekrana [in Russian]

16. Shossyi landsknehtov // Hozyayka / [Elektronnyiy resourc]. – Rezhim dostupa: premudrosti.in/index.php/history-of-knitting/landsknecht/ – Data obrascheniya: 29.10.2017. – Nazvanie s ekrana [in Russian]

Рис. 1

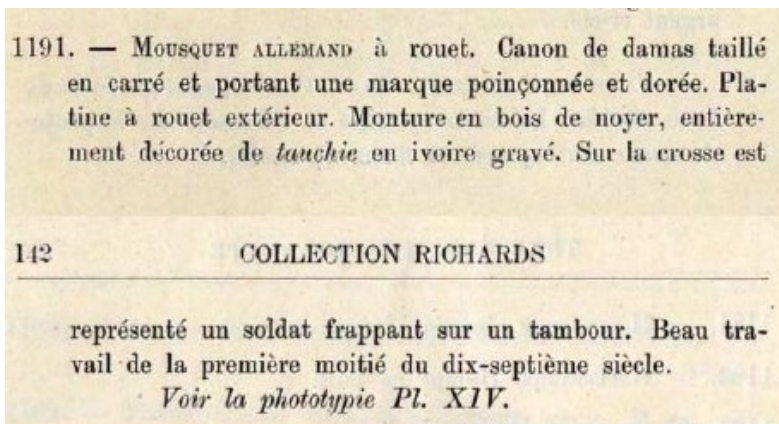

Рис. 26

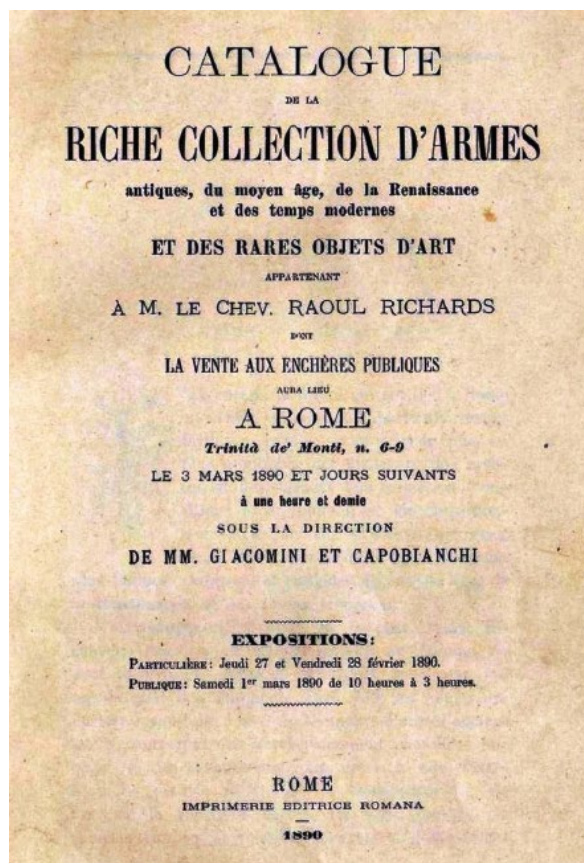

Рис. 2а

Рис. 3

Рис.8

Рис. 9

Рис. 10

Рис. 11

Рис. 12

Рис. 13

Рис. 14

Рис. 15

Рис. 16

Рис. 17

Рис. 18

Рис. 19

Рис. 20

Рис. 21

Рис. 22

Рис. 23

Рис. 24

Перелік ілюстрацій

Рис. 1. Мушкет. НМІУ. Світлина О. Попельницької.

Рис. 2б. Опис мушкета, придбаного Б. Ханенком, у каталозі римського аукціону 1890 р. / [Electronic resource]. – Access mode: https://archive.org/stream/RicheCollection/D%27armes_Antiques_reduced#page/n7/mode/2up (last access: 25.06.2018). – Title from the screen.

Рис. 2а. Титульна сторінка каталогу римського аукціону 1890 р. / [Electronic resource]. – Access mode: https://archive.org/stream/RicheCollection/D%27armes_Antiques_reduced#page/n7/mode/2up (last access: 25.06.2018). – Title from the screen.

Рис. 3. Мушкет, придбаний Б. Ханенком. Фотографія з каталогу римського аукціону 1890 р. / [Electronic resource]. – Access mode: https://archive.org/stream/RicheCollection/D%27armes_Antiques_reduced#page/n7/mode/2up (last access: 25.06.2018). – Title from the screen.

Рис. 4. Зображення левіафана на кришці німецької прикладної виїмки мушкета. НМІУ. Світлина О. Попельницької.

Рис. 5. Зображення левіафана на лезі сокири-пістолета XVII ст. // Боевой топор – колесцовый пистолет / [Электронный ресурс]: History Pistols. История пистолетов и револьверов. – Режим доступа: <http://historypistols.ru/blog/atipichnoe-i-zamaskirovannoe-oruzhie/boevoy-topor-kolescovyj-pistolet/> (дата обращения: 29.10.2017). – Название с экрана.

Рис. 6. Зображення левіафана на курку саксонського мушкета кін. XVI ст. ДІМ (Москва) // Мушкет колесцовый личной гвардии Христиана I Саксонского / Государственный исторический музей / [Электронный ресурс]: izi.TRAVEL. The storytelling platform. – Режим доступа: <https://izi.travel/it/0652-mushket/ru> (дата обращения: 29.10.2017). – Название с экрана.

Рис. 7. Зображення левіафана на кришці “німецької прикладної виїмки” саксонського мушкета кін. XVI ст. ДІМ (Москва) // Мушкет колесцовый личной гвардии Христиана I Саксонского / Государственный исторический музей / [Электронный ресурс]: izi.TRAVEL. The storytelling platform. – Режим доступа: <https://izi.travel/it/0652-mushket/ru> (дата обращения: 29.10.2017). – Название с экрана.

Рис. 8. Зображення левіафана на кришці “німецької прикладної виїмки” саксонського мушкета кін. XVI ст. Музей “Дрезденська збройова палата” (Rüstkammer of the Staatliche Kunstsammlungen Dresden) // A historic German (Saxon) wheel-lock carbine, Dresden, dated 1589 / Item Ref: 1909 Price on application / [Electronic resource]: Peter Finer. – Access mode: <https://www.peterfiner.com/current-stock/item/1909/> (last access: 29.10.2017). – Title from the screen.

Рис. 9. Зображення гротескного вепра на стволі мушкета. НМІУ. Світлина О. Попельницької.

Рис. 10. Зображення гротескних “дельфінів” та людського профілю на корпусі мушкета. НМІУ. Світлина О. Попельницької.

Рис. 11. Зображення профілю маскарона на корпусі мушкета. НМІУ. Світлина О. Попельницької.

Рис. 12. Зображення лев’ячої маски на корпусі мушкета. НМІУ. Світлина О. Попельницької.

Рис. 13. Зображення квітів та фруктів на прикладі мушкета. НМІУ. Світлина О. Попельницької.

Рис. 14. Зображення військового барабанщика на прикладі мушкета. НМІУ. Світлина О. Попельницької.

Рис. 15. Військовий барабанщик // Д. Хофер. П’ять ландскнехтів (фр-т). 1530 / [Electronic resource]. – Access mode: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Five_German_Soldiers_MET_DP822162.jpg (last access: 29.10.2017). – Title from the screen.

Рис. 16. Військовий барабанщик. Ксилографія. 1525–1530. Британський музей / [Electronic resource]. – Access mode: http://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details/collection_image_gallery.aspx?assetId=81979001&objectId=1430236&partId=1 (last access: 29.10.2017). – Title from the screen.

Рис. 17. Колісцевий замок мушкета. НМІУ. Світлина О. Попельницької.

Рис. 18. Ствол з клеймом та колісцевий замок мушкета (вигляд згори). НМІУ. Світлина О. Попельницької.

Рис. 19. Ковальське клеймо на стволі мушкета. НМІУ. Світлина О. Попельницької.

Рис. 20. Зображення військового барабанщика та солдата на сокирі-пістолеті XVII ст. // Боевой топор – колесцовый пистолет / [Электронный ресурс]. History Pistols. История пистолетов и револьверов. – Режим доступа: <http://historypistols.ru/blog/atipichnoe-i-zamaskirovannoe-oruzhie/boevoy-topor-kolescovyj-pistolet/> (дата обращения: 29.10.2017). – Название с экрана.

Рис. 21. Саксонський мушкет кін. XVI ст. ДІМ (Москва) // Мушкет колесцовый личной гвардии Христиана I Саксонского / Государственный исторический музей / [Электронный ресурс]: izi.TRAVEL. The storytelling

platform. – Режим доступа: <https://izi.travel/it/0652-mushket/ru> (дата обращения: 29.10.2017). – Название с экрана.

Рис. 22. Саксонський мушкет кін. XVI ст. Музей “Дрезденська збройова палата” (Rüstammer of the Staatliche Kunstsammlungen Dresden) // A historic German (Saxon) wheel-lock carbine, Dresden, dated 1589 / Item Ref: 1909 Price on application / [Electronic resourc]: Peter Finer. – Access mode: <https://www.peterfiner.com/current-stock/item/1909/> (last access: 29.10.2017). – Title from the screen.

Рис. 23. Зображення левіафана на саксонських мушкетах XVI ст. з НМІУ, ДІМ та Дрездена (унизу – зображення вепра на мушкеті з НМІУ).

Рис. 24. КокІ. (Cock, Hieronymus). Зображенням гротескного “дельфіна” на карті Америки (1562) / [Electronic resourc]. – Access mode: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:1562_Americae-Gutierrez_02_01hrs-mid_Badge-with-Monster-Fish-and-Ships.jpg#/media/File:1562_Americ%C3%A6_Guti%C3%A9rez.JPG (last access: 29.10.2017). – Title from the screen.